

IRMELI VALTONEN

Pohjoinen ääri anglosaksien maantieteessä

Anglosaksien kirjallinen kulttuuri perustui suurelta osin aikaisempaan mantereella tuotettuun materiaaliin ja eteläiseen näkökulmaan. Brittein saarten läheisyys Pohjolaan ja anglosaksien osin eteläskandinaavinen tausta vaikuttivat kuitenkin heidän maailmankuvaansa. Irmeli Valtonen tarkastelee historiallis-filologisesta näkökulmasta kuinka nämä eri traditiot näkyvät maantieteellisessä tiedossa ja maailman pohjoisen äären kuvauksessa. Mitä kansoja ja alueita sijoitettiin Euroopan pohjoiselle laidalle anglosaksisissa lähteissä?

■ Anglosaksisten lähteiden kuvaukset alueesta, jota nykyään nimitämme Pohjolaksi, liittyvät anglosaksien alkuperämyytin maantieteeseen ja Euroopan pohjoisen äären määrittelyyn.¹ Alkuperämyytin kirjasi ensimmäistä kertaa Beda *Kirkkohistoriasaan* 700-luvulla. Mielenkiintoisimmat kuvaukset pohjoisesta äärestä esiintyvät kuitenkin *Widsith*-runossa, *Orosius*-tekstissä ja ns. anglosaksisessa maailmankartassa, jotka edustavat eri kirjallisuuden lajeja ja tieteenaloja: proosaa, runoutta ja kartografiaa. Nämä lähteet ajoittuvat Englannin historian anglosaksisen aikakauden (n. 450–1066 jaa) loppupuolelle. Tässä artikkelissa tarkastel-

laan näiden neljän lähteen avulla kenen asuttama pohjoinen ääri oli ja millä tavalla se maantieteellisesti kuvattiin.

Kreikan arkaaisen kauden runoudesta lähtien maailman pohjoinen ääri on ollut mukana kirjoitustaitoisten kulttuurien maailmankuvassa. Antiikista ja varhaiskeskiajalta tunnetaan rajallinen määrä kuvauksia, jotka voidaan liittää Pohjolaan ja näitä lähteitä on tutkittu jo vuosisatoja. Pytheaksen Thule-saari, Tacituksen fennit tai Plinius vanhemman ja kartantekijä Ptolemaioksen *Scatinavia*- ja *Skandia*-saaret ovat osa yhteistä historiallista Pohjola-tietouttamme. Tunnetut ja tuntemattomat auktorit välittivät näitä ja muita antiikin perinteisiä käsityksiä pohjoisesta äärestä, jonka läheisyyteen sijoitettiin usein myös hyperborealaiset ja Skyytia. Varhaiskeskiajalla etenkin Thule esiintyy yleisesti maantieteessä ja paikannimet *Scandza* sekä *Scadinavia* myös joissakin lähteissä.

Myöhäisantiikissa Jordanes, Paulus Diaconus ja Prokopios Kesarealainen lainasivat osin antiikista peräisin olevia käsityksiä ja nimityksiä ja sijoittivat goottien, lombardien ja herulien alkukodit pohjoiselle saarelle. Tärkeää uutta tietoa Pohjolasta tallennettiin vasta karolingien käännytystyön seurauksena frankkien valtakunnassa ja viikinkiuhan alla Englannissa 800-luvulla.

Pohjolan kuvausten tutkimuksesta

Ensimmäisen kristillisen vuosituhannen loppuun mennessä tuotetut Pohjolan kuvaukset muodostavat heterogeenisen materiaa-

1. Pohjola tässä yhteydessä tarkoittaa nykyistä Tanskan, Norjan, Ruotsin, Islannin ja Suomen aluetta.

lin. Kirjallinen tieto alueesta ei tarkentunut tai laajentunut merkittävästi tänä aikana, ja joukkoon mahtuu monia hankalasti ymmärrettäviä kuvauksia ja niiden syntyolosuhteita. Näistä eniten keskustelua on käyty Jordaneksen kuvauksesta *Scandza*-saaresta goottien alkukotina.

Tässä materiaalissa on siis edelleen tulkintaongelmia, joiden tutkimisessa tarvitaan kriittistä lukutapaa. Monien teorioiden ja käsitteiden aikana lähdekriittinen ja filologinen tekstilähtöinen lukutapa on edelleen olennainen. Joidenkin tunnetuimpien lähteiden kohdalla on voinut tulla sellainen mielikuva, että kaikki on jo sanottu, mutta näin ei kuitenkaan ole. Useat kansan- tai paikannimet, lähteiden kontekstit, auktorien näkökulmat ja tiedon siirtyminen lähteistä toisiin odottavat viime vuosikymmeninä kehittyneiden kriittisten lähestymistapojen yhdistämistä filologiseen ja historialliseen perustutkimukseen. Jatkuvasti akkumuloituva ja hajallaan oleva tutkimuskirjallisuus, joka auttaisi usean tekstien tulkintaa, odottaa synteisien laatimista näiden lähteiden kohdalla. Tieteidenvälinen metodi on tässä tehtävässä välttämätön.

Anglosaksisissa lähteissä on suhteellisen vähän kuvauksia, joiden voidaan tulkita viittaavaan Pohjolan alueeseen. Niitä voisi olettaa olevan enemmänkin, kun otetaan huomioon Britannian ja Pohjolan läheinen maantieteellinen sijainti, anglosaksien osin eteläskandinaavinen tausta, kielisukulaisuus, jatkuvat kontaktit ja viikinkien asettuminen Britanniaan. Se pääasiallinen materiaali, joka on säilynyt, on kuitenkin ainutlaatuisista koko varhaiskeskiajan aineistossa.

Suomessa anglosaksista materiaalia on tutkittu polyhistori Henrik Gabriel Porthanista lähtien. Porthan on tunnettu nimenomaan kriittisen lukutavan soveltajana eri tieteenalojen materiaaliin ensimmäistä kertaa Suomessa. Hänen ruotsinnoksensa *Orosius*-tekstin Pohjolan kuvauksesta oli vuonna 1800 tieteellisesti merkittävä.² Tämän tutkimuksen pohjalta Porthania voidaan pitää Suomen ensimmäisenä anglistina. Hän teki useita edelleen hyväksytyjä tulkintoja *Orosius*-tekstiin sisältyvien Ottarin ja Wulfstanin matkakertomusten kielestä, maantie-

teestä ja historiallisista tiedoista. Näitä päätelmiä edisti laaja tutkimuskirjallisuuden tuntemus sekä Porthanin vakaumus siitä, että aikaisemmin esitettyjä käsityksiä ei tule hyväksyä ilman omaa kriittistä tutkimusta.³

Porthanin jälkeen anglosaksista materiaalia ja niiden Pohjoisen kuvauksia on Suomessa tutkittu suomalaisten ja saamelaisten varhaishistoriaan liittyen. *Orosius*-tekstin ja muinaisenglantilaisen runouden viittaukset finneihin ja muihin pohjoisiin muinaiskansoihin sekä alueisiin on osin käännetty ja nimitysten etymologiaa on tarkasteltu arkeologisten teorioiden ja muiden varhaisten lähteiden yhteydessä.⁴

Kansainvälisessä tutkimuksessa maantieteellistä tietoa ja tilan käsitystä anglosaksisessa kirjallisuudessa on vasta viime aikoina tutkittu kriittisesti. Tässä tutkimuksessa pohjoista äärtä on tarkasteltu vähän. Huomiota on kiinnitetty erityisesti Britannian

2. H. G. Porthan (1800) *Försök at upplysa Konung Aelfreds geographiska beskrifning öfver den Europeiska Norden, Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Aca-
demiens Handlingar* 6, Stockholm, 37–106.

3. Nils Erik Enkvist (1958) 'Oththeriana VII: Porthans Försök at upplysa Konung Aelfreds geographiska beskrifning öfver den europeiska Norden', *Årsskrift utgiven av Åbo Akademi* 38–41, 103–22; Irmeli Valtonen (2009) 'Anglosaksien Pohjola. Ottar, Alfred ja Porthan sen kuvaajina ja tulkitsijoina', *Auraica* 2, 13–30, <http://ojs.tsv.fi/index.php/Aur>

4. Anglosaksisia lähteitä ovat kääntäneet tai käsitelleet varhaishistorian yhteydessä esim. Jalmari Jaakkola (1956) *Suomen varhaishistoria. Heimokausi ja "Kalevala-kulttuuri"*, *Suomen historia* 2, Porvoo: WSOY; Martti Qvist (1968) 'Ottar kertoo herralleen kuningas Alfredille', teoksessa Erno Paasilinna (toim.) *Kaukainen Pohjola. Valikoima Arktisen kuvauksia*, Hämeenlinna: Arvi A. Karisto, 16–20; Jouko Vahtola (1980) *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*, *Studia Historica Septentrionalia* 3, Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys; Matti Huurre (1983) *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria, Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia* 1, Kuusamo, 418–423; Tuomo Pekkanen (1983) 'Suomen kieltä 500-luvulta', *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 79, 123–149; Kyösti Julku (1986) *Kvenland – Kainuunmaa*, *Studia Historica Septentrionalia* 11, Oulu: Pohjoinen; Luigi De Anna (1988) *Conoscenza e immagine della Finlandia e del settentrione nella cultura classico-medievale*, *Turun yliopiston julkaisuja, Sarja B, Humaniora* 180, Turku: Turun yliopisto, 113–120, 323; Osmo Pekonen & Clive Tolley (2004) *Widsitb. Anglosaksinen muinaisruno*, Jyväskylä: Minerva. Ks. myös muissa lähdeviiteissä mainittu kirjallisuus.

aseman muutokseen anglosaksien maailmankuvassa.⁵

Varhainen maantieteellinen tieto

Kriittiseen lukutapaan liittyy historiallisen maantieteellisen tiedon laadun ja merkityksen huomioiminen. Antiikin ja keskiajan maantieteessä ei ole kyse tieteellisestä tarkkuudesta tai absoluuttisista sijanneista tai etäisyyksistä, siten kuin ne nykyään ymmärretään. Sen pohjana oli usein matkareitinäkökuuma, jossa paikat kuvattiin kaavamaisesti ja suhteellisesti reitistä katsoen. Maantieteellä oli myös kontemplatiivinen ja hengellinen ulottuvuus ja usein pedagoginen tarkoitus. Viime vuosina kiinnostus tähän erilaiseen tilaan ja paikantajuun on lisääntynyt huomattavasti.⁶

Nimitykset ovat keskeisiä maantieteellisissä kuvauksissa, missä ne toimivat kiintopisteinä tai ankkureina. Niiden tulkinnessa on kuitenkin epävarmuustekijöitä. Jotkut nimitykset esiintyvät vain kerran, ja moni voi olla korruptoitunut. Lisäksi etnonymien ja paikannimien identifiointi, ja se miten niihin viitataan nykykielissä, on ongelmallista. Jotkut kansanimet eivät välttämättä ole etnonymieja, ja saman nimityksen merkitys voi vaihdella eri lähteissä.

Viime vuosikymmenien kansainvälinen etnisiteettikeskustelu on johtanut tilanteeseen, jossa muinaisten ja etenkin hävinneiden kansojen identifiointia ei pidetä mielekkäänä.⁷ Se koetaan melkein mahdottomana alati muuttuvassa maailmassa, jossa ryhmien ja kansojen identiteetti, johon kuuluvat maantieteellinen sijainti, kieli ja kulttuuri, eivät pysyneet samana sisäisten ja ulkoisten vaikutteiden johdosta. Vaikka tämä näkemys on huomioitava tulkinnoissa, nimityksille tulee silti etsiä merkityksiä, sillä muuten on vaarana mieltää ne liian usein merkityksettömiksi alkuperäisessä kontekstissaan – mikä tietenkin on yksi tulkintavaihtoehto.

Pohjolan kuvauksissa olevan tiedon historiallisuuden arvioiminen voi olla vaikeaa muun puuttuvan tieteellisen tuen vuoksi. Historiallisuudella on merkitystä lähteen tulkinnan kannalta. Tekstitutkimuksessa etenkin runouden yhteydessä on mahdol-

lista, että nimityksillä tai tekstin tiedoilla on symbolinen, alliteratiivinen tai myyttinen merkitys, joka voi olla merkittävämpää kuin historiallisuus.

Historiallisen luotettavuuden todistaminen onkin moderni ajatus. Keskiajalla totuus, objektiivisuus ja tarinointi ymmärrettiin eri tavalla kuin nykyään. Nykykäsitysten mukaan kirjoitustaitoisten kulttuurien kuvaukset alueista, jotka eivät olleet kirjoitustaitoisia, ovat välineitä, jotka palvelevat kirjoittajien ideologiaa motiiveja ja ensisijaisesti määrittelevät kirjoittajan omaa kulttuuria. Kirjoittajat käyttivät usein klassillisia historiankirjoituksen ja retoriikan traditioita kuvatessaan kansojen menneisyyttä, johon kuului myös maantieteellinen ulottuvuus.⁸

5. Uuden kriittisen suuntauksen anglosaksisen maailmankuvan ja maantieteen tutkimuksessa aloitti Nicholas Howe teoksessaan (1989) *Migration and Mythmaking in Anglo-Saxon England*, New Haven, CT & London: Yale University Press. Ks. myös Sealy Gilles (1998) 'Territorial Interpolations in the Old English Orosius', teoksessa Sylvia Tomasch & Sealy Gilles (toim.) *Text and Territory. Geographical Imagination in the European Middle Ages*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 79–96; Clare A. Lees & Gillian R. Overing (toim.) (2006) *A Place to Believe in. Locating Medieval Landscapes*, University Park, PA: Penn State University Press; Nicole Guenther Discenza (2007) 'A Map of the Universe: Geography and Cosmology in the Program of Alfred the Great', teoksessa Catherine E. Karkov & Nicholas Howe (toim.) *Conversion and Colonization in Anglo-Saxon England, Medieval and Renaissance Texts and Studies* 318. *Essays in Anglo-Saxon Studies* 2, Tempe, AZ: ACMRS, 83–108.

6. Varhaiskeskiaikaisia maantieteellisiä kuvauksia käsittelevät esim. Natalia Lozovsky (2000) *The Earth Is Our Book. Geographical Knowledge in the Latin West ca. 400–1000*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press; A. H. Merrills (2005) *History and Geography in Late Antiquity. Cambridge Studies in Medieval Life and Thought* 64, Cambridge: Cambridge University Press; Nicholas Howe (2008) *Writing the Map of Anglo-Saxon England. Essays in Cultural Geography*, New Haven, CT & London: Yale University Press.

7. Kirjallisuus etnisestä prosessista varhaiskeskiajalla on runsas, ks. esim. Andrew Gillett (toim.) (2002) *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages, Studies in the Early Middle Ages* 4, Turnhout: Brepols; Ildar H. Garipzanov, Patrick J. Geary & Przemysław Urbańczyk (toim.) (2008) *Franks, Northmen, and Slavs. Identities and State Formation in Early Medieval Europe, Cursor Mundi* 5, Turnhout: Brepols.

8. Walter Goffart (1988) *The Narrators of Barbarian History (A.D. 550–800). Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon*, Princeton, NJ: Princeton University Press; Merrills (2005).

Mitään yhtä lähestymistapaa kaikkien lähteiden tutkimukseen ei kuitenkaan ole, koska esimerkiksi niiden kontekstit ja kirjoittajien motiivit vaihtelivat. Jyrkkä historiallisuuden kieltäminenkin on arveluttava lähtökohta tulkinnoissa. Lisäksi ongelmana Pohjolan kuvausten tutkimuksessa on toistaiseksi puutteellinen näkemys suullisen ja kirjallisen tiedon luonteesta ja suhteesta varhaiskeskiajalla.

Anglosaksiset lähteet

Anglosaksisen materiaalin kohdalla on otettava huomioon Englantiin mantereelta siirtynyt tietämys Pohjolasta. Anglosaksien kirjallinen kulttuuri perustui suurelta osin aikaisempaan oppineisuuteen ja kirjallisuuslähteisiin. Meillä ei ole kuitenkaan täydellistä kuvaa siitä, kuinka antiikin, myöhäisantiikin ja varhaiskeskiajan kulttuuri välittyi Englantiin, ja asiaa voikin lähestyä eri tavoilla. Ensinnäkin kunkin tutkittavana olevan lähteen kohdalla voi olettaa, että sen kirjoittaja tunsikin laajasti kristillis-latinalaista kulttuuria, johon kuului Englannissa latinaksi kirjoitettu kirjallisuus.⁹ Toisen näkemyksen mukaan anglosaksien kirjallisen kulttuurin ylläpitäminen olisi ollut hyvin vaikeaa ja oppineisuus hyvin rajoittunutta. Kolmannen ja tällä hetkellä yleisimmän käsityksen mukaan kirjallisen kulttuurin luominen ja leviäminen oli hyvin ongelmallista, ja vain pieni vähemmistö oli kirjaoppinut ja lukutaitoista. Tämän vuoksi jokaisesta lähdeistä ja sen kontekstista tulisi lähestyä yksilöllisesti ja harkita heijasteleeko lähde vain pienen joukon näkemyksiä ja tietoa tietynä aikana.¹⁰

Eri lähestymistavat voivat kuitenkin johtaa samanlaisiin oletuksiin anglosaksien käsityksistä Pohjolasta. Nämä oletukset ovat myös tarkastelun lähtökohtina tässä artikkelissa, missä Bedan *Kirkkohistoriaa*, *Orosius*-tekstiä, *Widsith*-runoa ja Cotton-karttaa lähestytään yksilöllisesti. Jos kirjoitustaitoinen kansanosatunsi aikaisempia kuvauksia Pohjolasta, mutta ei omaksunut niitä omaan kirjalliseen kulttuuriinsa, voidaan olettaa, että anglosakseilla oli oma näkemyksensä pohjoisista alueista ja heidän maailmankuvassaan Britannia ja Germanian pohjoiset

alueet miellettiin eri tavalla kuin mantereella. Jos oppineisuus taas oli hyvin rajoittunutta ja kirjallisuutta oli vähän käytettävissä, voimme silti olettaa, että anglosakseilla oli oma maailmankuvansa, joka perustui heidän omiin kokemuksiinsa, historiaansa, myytteihinsä ja tietoonsa. Tätä oletettua maailmankuvaa, jossa yhtyivät anglosaksien oma historia ja kulttuuri sekä varhaisemman kirjallisuuden tuntemus ja käyttö, voi lähestyä vain säilyneen kirjallisuuden kautta.

Anglosaksien alkuperämyytin maantieteestä

Anglosaksit kuuluvat siihen uusien kansojen joukkoon, joiden alkuperästä varhaiskeskiajalla kirjoitettiin historiankirjoja. Nämä teokset sijoittavat goottien, herulien, lombardien ja anglosaksien alkukodin alueelle, joka näyttäisi vastaavan joitakin osia nykyisessä Etelä-Skandinaviassa tai eteläisen Itämeren alueella. Tämä pohjoinen tausta on kuitenkin ongelmallinen. Vaikeimmat kysymykset liittyvät siihen, kuinka historiallisia alkuperäkertomukset ovat, mistä lähteistä tiedot on koottu, mitä motiiveja kirjoittajilla oli, kuinka he manipuloivat sanomaansa ja mikä tämä sanoma oli. Tällä hetkellä pääkoulukuntien joko erittäin kriittinen asenne historiallisuuteen tai usko hyvin vanhaan suulliseen traditioon kansojen historioissa eivät ole täysin vakuuttavia.¹¹

Näissä alkuperästä kertovissa historiankirjoissa goottien alkukoti on monien heimojen asuttama *Scandzan* saari pohjoisessa meressä, herulien koti on Thulen saarella tanskalaisten tuolla puolen ja lombardien

9. Latinaksi kirjoitettu anglosaksinen kirjallisuus (Anglo-Latin) on ajalta 650–1050.

10. Thomas D. Hill (1990) 'Introduction', teoksessa Frederick M. Biggs, Thomas D. Hill & Paul E. Szarmach (toim.) *Sources of Anglo-Saxon Literary Culture. A Trial Version, Medieval and Renaissance Texts and Studies* 74, Binghamton, NY: CEMERS, SUNY Binghamton, xv–xxix.

11. Näkemyseroista ja koulukunnista, esim. Goffart (1988); Walter Pohl & Helmut Reimitz (toim.) (1988) *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Identities, 300–800, Transformations of the Roman World 2*, Leiden: Brill; Herwig Wolfram (1988, 2. laitos) *History of the Goths*, Berkeley & Los Angeles, CA: University of California Press; Merrills (2005).

koti on *Scandinavian* saarella Germanian pohjoispuolella.¹²

Kuinka todellisia tai myyttisiä saaret olivat kotimaina, on tietenkin tulkinnanvarainen asia ja mahdotonta selvittää tässä. Näiden ehkä turhan polaaristen vaihtoehtojen lisäksi alkukodin sijoittaminen saarelle on voinut heijastella saarta abstraktina maantieteellisenä käsitteenä, jolloin se on symboloinut kaukaista ja eristäytynyttä sijaintia. Jopa mantereen osia on voitu kutsua saariksi (lat. *insula*) sanan sivumerkitysten vuoksi.¹³

Britanniassa anglosaksien osin eteläskandinaavisen alkuperän kirjasi ensimmäisenä munkki nimeltä Gildas teoksessaan *Britannian tubosta*. Teoksen kirjoittamisen ajankohta on epäselvä, ja ehdotukset ajoituksesta vaihtelevat noin vuodesta 480 500-luvun toiselle neljännekselle.¹⁴ Tässä teoksessa ei kerrota tarkkaan Britanniaan tulleiden saksien maantieteellistä alkuperää, mutta heidät miellettiin barbaareiksi, jotka tulivat Germaniasta meren takaa.¹⁵

Jos Gildas jätti maantieteen vähäiseksi, Beda (n. 673–735), joka oli yksi varhaiskeskiajan tärkeimmistä auktoreista, ei jättänyt epäselväksi mistä anglit, saksit ja juutit saapuivat. Vuonna 731 valmistuneessa *Kirkkohistoriassaan* Bedan älykkäästi kokoaman kertomuksen mukaan näihin heimoihin kuuluvia uudisasukkaita tuli Britanniaan Angliasta, Vanhalta Saksienmaalta ja juuttien omalta hallintoalueelta (*provincia*). Näistä tärkein oli *Angulus* 'Anglia', joka antoi Bedan mukaan nimen Englannin kansalle ja kielelle – *gens anglorum*.¹⁶

Bedan kertomuksen motiivina on voinut olla Roomaa ja kristillistä kirkkoa tyydyttämään luotu sana- ja mielikuvaleikki liittyen angleihin, Angliaan maailman äärikulmalla (vrt. lat. *angulus*) ja mahdollisesti paavi Gregorius Suuren (n. 540–604) viittaukseen enkeleistä (lat. *angeli Dei*) anglien maassa, jokin muu Bedan älyllinen harjoitus tai nimenomaan anglien joukkomuutto, joka samaistettiin israelilaisten exodukseen ja saapumiseen luvattuun maahan. Anglit saapuivat meren yli luvattuun maahan Britanniaan, jossa he tulivat pian osaksi kristikuntaa, kuten kristittyjen Jumala oli tarkoittanut

tapahtuvankin. Bedan kuvaus anglosaksien alkuperästä on epäilemättä ideologinen luonne, vaikka sillä yleisesti ottaen on historiallinen tausta ja arkeologian tuki. Bedan tarina ei siis ole koko totuus uuden väestön taustasta sekä 400- ja 500-lukujen tapahtumista.

Bedan kuvaamat kotimaa-alueet eivät sisällä pohjoista saarta, johon muiden uusien kansojen historioissa viitataan. Beda kuitenkin tunsi yhden tärkeimmistä antiikin teksteistä, jossa kuvataan pohjoista saarta ja joka vaikutti muihin uusiin kansanhistorioihin. Hän käytti Plinius vanhemman *Luonnonhistoriaa*, jonka Plinius sai valmiiksi hieman ennen kuin hän menehtyi Vesuviuksen purkauksen yhteydessä vuonna 79 jaa. Plinius kertoo ensimmäisenä pohjoisista *Scatinavian* ja *Scandiaen* saarista moniosaisen teoksensa kirjoissa IV, VI ja VIII.¹⁷

12. Jordanes, *Getica* III.16–39, 94, Theodor Mommsen (toim.) (1882) *De origine actibusque Getarum. Iordanes Romana et Getica*, MGH AA 5:1, Berlin, 53–138; Prokopios, *Bella* VI.xiv, VI.xv.1–42, VIII.xxv.11, H. B. Dewing (toim. & kään.) (1968–1979) *Procopius. History of the Wars 1–7*, Loeb Classical Library, Cambridge, MA: Harvard University Press; Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* I.1–2, Ludwig Bethmann & Georg Waitz (toim.) (1878) *Paulus Diaconus. Historia Langobardorum. Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX*, MGH SS rer. Lang. 1, Hanover, 12–187.

13. Saaren symbolisesta merkityksestä, ks. Patrick Gautier Dalché (1986) 'Comment penser l'Océan. Modes de connaissances des *fines orbis terrarum* du nord-ouest (de l'Antiquité au XIIIe siècle)', 221–224, kuten viitattu Leonid S. Chekin (1993) 'Mappae Mundi and Scandinavia', *Scandinavian Studies* 65, 487–520: 493.

14. David N. Dumville (1984) 'The Chronology of *De Excidio Britanniae*, Book I', teoksessa Michael Lapidge & David N. Dumville (toim.) *Gildas. New Approaches*, *Studies in Celtic History* 5, Woodbridge: Boydell Press, 61–84: 84; Ian Wood (1984) 'The End of Roman Britain: Continental Evidence and Parallels', teoksessa Lapidge & Dumville (toim.) 1–25: 23.

15. Gildas, *De Excidio et Conquestu Britanniae* I.23.1–3, Michael Winterbottom (toim. & kään.) (1978) *Gildas. The Ruin of Britain and Other Works*, London & Chichester: Phillimore.

16. Beda, *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* (Iyh. HE) I.1, I.15, Bertram Colgrave & R. A. B. Mynors (toim. & kään.) (1981) *Bede's Ecclesiastical History of the English People*, *Oxford Medieval Texts*, Oxford: Clarendon Press.

17. Plinius, *Naturalis Historia*, H. Rackham & D. E. Eichholz (vol. 10) (toim. & kään.) (1958–1971) *Pliny. Natural History 1–10*, Loeb Classical Library, Cam-

Jos Bedalla oli käytössään nämä kirjat, hän ei lainannut niistä Pliniuksen ”saari”-käsitettä.

On mielenkiintoista havaita, että Pliniuksen teoksesta on säilynyt Northumbriassa Bedan kotiseudulla kirjoitettu käsikirjoitus ajalta, jolloin Beda kirjoitti *Kirkkohistoriaansa*.¹⁸ Käsikirjoituksessa ovat *Luonnonhistorian* kirjat II–VI. Lisäksi on saatu selville, että Beda käytti Pliniuksen kirjaa VIII ja ehdotettu, että Bedalla on voinut olla käytössään erilaisia katkelmia tai lyhyitä kokoelmia Pliniuksen teoksesta.¹⁹

Pliniuksen tuntemus viittaisi siihen, että Bedan kertomus Angliasta on koottu eri tiedoista ja ajatuksista ja että hän syrjäytti antiikista periytyneen ”pohjoinen saari” -käsitteen alkuperämaantieteessä. Beda oli kiinnostunut maantieteestä ja kosmologias- ta ja tunsii niitä hyvin, kuten *Kirkkohistoria* ja hänen muut työnsä osoittavat. Näissä muissa teksteissä, kuten esimerkiksi teoksessa *Asioiden luonteesta*, maailman pohjoisen äänen kuvaus on lainattu antiikin maailmankuvasta. Beda viittaa esimerkiksi Thulen saareen, keskiyön aurinkoon ja jäätyvään mereen.²⁰ Eräässä Raamatun kommentaarissa Beda puolestaan sanoo, että hän on oppinut Thulesta kirjoista ja ihmisiltä, jotka tulivat noilta alueilta.²¹

Viittaus suullisiin lähteisiin ja aikalais- tietoihin osoittaa, kuinka kirjallisten lähteiden kuvaukset pohjoisista alueista ovat hyvin seuloittuja ja etupäässä aikaisempiin aukto- reihin luotavia. Yksi syy tähän on voinut olla kirjoittajan oman auktoriteetin nostami- nen osoittamalla oma kirjaoppineisuus ja vähättelemällä empiiristä tietoa viittaamalla siihen, mutta jättäen soveltamatta sitä. Pää- asiallisesti kuitenkin Bedan maailmankuvan esittämiseen vaikuttivat kristillinen sanoma ja kansojen pelastuksen järjestyminen histo- riassa. Uusi empiirinen tieto on voitu ar- vioida suhteessa pelastusoppiin ja käsityk- seen kristikunnan teleologisesta laajentumi- sesta. Tällöin oletus väheksynnästä ei riitä selvitykseksi siihen, miksi Beda hylkäsi suullisen tiedon. Bedalla onkin ristiriitainen asenne empiiriseen tietoon.

Empiirisen aikalais- tiedon ja traditionaali- sen maantieteellisen tiedon suhde varhais-

keskiajalla on edelleen epäselvä asia. Osa- syynä tähän voi olla se, että jaottelu nyky- näkökulmasta empiiriseen ja traditionaali- seen tietoon ei ole toimiva tapa analysoida ajan lähteitä.²²

Eräs antiikista periytyvä paikannimi, joka on liittynyt myöhemmissä lähteissä pohjois- seen Eurooppaan, on Skyytia. *Kirkkohisto- riassa*an Beda kertoo, kuinka ennen roo- malaisten tuloa Britanniaan piktit tulivat veneissä meren toiselta puolelta Skyytiasta ja ajelehtivat Britannian rannikkoa pitkin Pohjois-Irlantiin.²³ On ehdotettu, että Skyy- tia tässä kohdassa tarkoittaisi *Scandiaa* ja olisi kirjoitusvirhe.²⁴ Tämä korjaus ei kui- tenkaan ole tarpeellinen. Antiikin Skyytia mukautui varhaiskeskiajalla kirjoittajien tar- peisiin, ja se ilmaisee tässä tapauksessa kaukaista ja pohjoista paikkaa meren taka- na, niin kuin brittinäköku- lma piktien etäis-estä kotipaikasta edellytti.

Anglosaksien alkuperämyytti toistuu hie- man eri muodossa muissakin teksteissä. Kahdessa tekstissä sen maantieteessä on mukana pohjoinen saari tai saaria. Teksti nimeltä *Brittien historia* kirjoitettiin n. 830 Walesissa ja tunnetaan sen myöhemmistä versioista. Siinä kerrotaan, kuinka kaksi vel-

bridge, MA & London: Harvard University Press & Wil- liam Heinemann.

18. Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Voss. Lat. F.4, fol. 4–33; Helmut Gneuss (2001) *Handlist of Anglo-Saxon Manuscripts. A List of Manuscripts and Manuscript Fragments Written or Owned in England up to 1100, Medieval and Renaissance Texts and Studies* 24, Tempe, AZ, 128.

19. Wesley M. Stevens (1995) *Cycles of Time and Scientific Learning in Medieval Europe, Variorum Col- lected Studies Series* 482, Aldershot: Variorum, 8; Michael Lapidge (2006) *The Anglo-Saxon Library*, Ox- ford: Oxford University Press, 36–37, 222–223.

20. Beda, *De Natura Rerum* IX, XLVII, Ch. W. Jones (toim.) (1975) *Bedae Venerabilis. Opera Didascalica, Corpus Christianorum Series Latina* (lyh. CC SL) 123A, Turnhout: Brepols, 173–234.

21. Beda, *In Regum Librum XXX Quaestiones* XXV, David Hurst (toim.) (1962) *Bedae Venerabilis. Opera Exegetica* 2, CC SL 119, Turnhout: Brepols, 289–322.

22. Vrt. Patrick Gautier Dalché (2008) 'L'héritage an- tique de la cartographie médiévale: les problèmes et les acquis', teoksessa Richard J. A. Talbert & Richard W. Unger (toim.) *Cartography in Antiquity and the Middle Ages. Fresh Perspectives, New Methods, Technol- ogy and Change in History* 10, Leiden & Boston: Brill, 29–66: 61.

23. Beda, *HE* I.1.

jestä tuli Germaniasta Brittein saarille ja kuinka toinen heistä oli peräisin *Oghgul-* tai *Ongle-*nimisestä heimosta. Nimitys tarkoittaa todennäköisesti Angliaa. Toinen veljek-sistä pyysi lisää ihmisiä muuttamaan tältä alueelta niin, että eräät saaret tyhjenivät asutuksesta kokonaan. Hän pyysi myös neuvoa *Oghgul*-saaren vanhimmilta.²⁵ Tässä anglosaksien alkuperäkertomuksen versiossa siis kotimaahan kuului saaria.

Toinen teksti, jossa saari esiintyy, on Æthelweardin *Kronikka* n. 980-luvulta. Se perustuu *Anglosaksiseen kronikkaan*, mutta Æthelweard († n. 998) käytti myös muuta aikaisempaa kirjallisuutta latinankielisen teoksensa lähteinä. Teksti on viikinkiajan loppupuolelta ja siten jo erilaisemmalta aikakaudelta Britannian ja Pohjolan yhteyksissä kuin edellä käsitellyt lähteet. Æthelweard antaa uutta tietoa anglosaksien varhaisesta myyttisestä historiasta Wessexin kuningas Alfred Suuren (hallintokausi 871–899) isän kuningas Æthelwulfin (hallintokausi 839–858) sukujuuria kuvatessaan.

Æthelweard kertoo kahdesta kaukaisesta esi-isästä nimeltä Scyld ja Scef. Scef saapui nuorena poikana meren saarelle, jonka nimi oli *Scani* ja missä hänet lopulta valittiin kuninkaaksi.²⁶ *Scani* Æthelweardin *Kronikassa* sekä niissä Scyld ja Scef -kertomuksissa, joita tunnetaan muista lähteistä ja joilla on yhteyksiä muinaisskandinaaviisiin taruihin, on voinut yhtä hyvin viitata samaan maantieteelliseen käsitteeseen kuin eri käsitteisiinkin. *Scani*-nimityksellä on kuitenkin selvä yhteys paikannimeen *Skåne* ja sen muinaisskandinaaviseen vastineeseen *Skåney/Skånøy*. Nykyisen Skånen alue oli epäilemättä tunnettu Englannissa tuona aikana.²⁷

Æthelweard on voinut saada *Scani*-nimityksen tietoonsa monia reittejä aikana, jolloin skandinaavit asuivat Englannissa. Joka tapauksessa hän lisäsi antiikista ja edellä mainituista kansojen historioista tutun ajatuksen pohjoisesta saaresta ja alkuperästä tältä saarelta Alfredin syntyperään ja Englannin myyttiseen historiaan. Æthelweardin *Scani*-saari ja *Brittien historian* saaret näyttäisivät kuitenkin olevan peräisin pohjoisesta maailmankuvasta ja kokemuksista eikä

eteläisen kulttuuripiirin vanhemmista näkemyksistä ja kirjallisuudesta.

Pohjoisimmat kansat *Widsith*-runossa

Alkuperämyytin kotimaa-alueet sijaitsivat lähellä maailman pohjoista äärtä anglosaksien maailmankuvassa. Pohjoinen ääri kuvattiin antiikin maailmankuvasta poiketen vain joissakin anglosaksisissa lähteissä. Ensimmäinen esimerkki on runo nimeltä *Widsith*. Se kertoo muista maista ja kansoista, mutta tarkemmassa analyysissä se näyttäisi kertovan runoilijan omasta kulttuurista ja identiteetistä.²⁸

Runossa maailmaa kiertävä minstrel ja kaukomatkaaja Widsith puhuu ja ihannoii arkkityyppejä hallitsijoita ja heidän kansojaan. Widsith kehuu tietoudellaan, josta suurin osa keskittyy Itä- ja Pohjanmeren alueille. Runossa on kolme hallitsijoiden luetteloa, joiden välissä on lyhyitä kertovia episodeja tarunomaisista tapahtumista. Runo on kuin rahakirstu, jonka runoilija avaa. Kerätyt kolikot ovat olleet pitkään kierrossa, ja jokainen niistä vastaa kansan-, henkilön- tai paikannimeä, jotka ovat peräisin eri ajoilta, lähteistä ja maailmankolkilta. Runokirstu on arkisto, joka säilyttää viittauksia merkityksellisiin asioihin.²⁹ Tällaisen kirstun avaaminen, siis runon esittä-

24. Colgrave & Mynors (1981) 17 viite 3.

25. *Historia Brittonum* XXXI, XXXVII–XXXVIII, John Morris (toim. & kään.) (1980) *Nennius. British History and the Welsh Annals, Arthurian Period Sources* 8, London & Chichester: Phillimore.

26. Æthelweard, *Chronicon* III.3, A. Campbell (toim. & kään.) (1962) *The Chronicle of Æthelweard*, London: Thomas Nelson & Sons.

27. Fredrik Svanberg & Bengt Söderberg (2000) *Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid, Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter* 32, *Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge* 2, Lund, 93, 234–237.

28. Kemp Malone (toim.) (1962) *Widsith, Anglistica* 13, Copenhagen: Rosenkilde & Bagger.

29. Nicholas Howe (1985) *The Old English Catalogue Poems, Anglistica* 23, Copenhagen: Rosenkilde & Bagger, 166–191; Frands Herschend (1997) *Livet i ballen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati, Occasional Papers in Archaeology* 14, Uppsala, 45; John D. Niles (1999) 'Widsith and the Anthropology of the Past', *Philological Quarterly* 78, 171–212: 173.

minen, kävi parhaiten muodollisessa julkisessa tilanteessa.³⁰

Sen lisäksi, että meillä ei ole ajanmukaista kriittistä laitosta *Widsith*-runosta, sen kokoonpanon ajankohta ei myöskään ole tarkkaan tiedossa. Teoriat ajoituksesta vaihtelevat 600-luvulta 900-luvulle.³¹ Yleinen oletus on, että osa sisällöstä on peräisin varhaisilta ajoilta, mutta runoon ovat vaikuttaneet myös kristinusko ja uskonnollisten tekstien kirjoitustyylit.

Käskirjoitus, jossa *Widsith* on säilynyt, ajoitetaan 900–1000, jolloin runo viimeistään kirjattiin muinaisenglanniksi.³² On esitetty, että *Widsithin* myyttinen runous liittyisi 900-luvun kansallisen identiteetin diskurssiin ja yhteiskuntajärjestykseen Englannissa. *Widsithin* antama kuva anglosaksien, tai jo tuohon aikaan englantilaisten, varhaisesta ja arvovaltaisesta alkuperästä mantereella olisi tukenut tuon ajan yhteiskuntaa ja sen eri instituutioita sekä vakuuttanut historiankulun vääjäämättömyydestä.³³ Runo yhdistää anglosaksit Manner-Euroopan historiaan kuuluisien hallitsijoiden kautta (Offa, Alewih, Witta, Sceaf ja Ælfwine). *Widsith* kulkee maailmalla, ja säkeiden myötä Euroopasta tulee anglosaksien myyttisen menneisyyden pelikenttä.

Kansojen identiteettiin liittyvien lähteiden tutkimuksessa on tosin eräs ratkaisematon ongelma: on epäselvää onko identiteetin rakentaminen lähteiden nimenomaisen tarkoitus, vai onko tämä lähestymistapa rakentunut sisäisesti lähteisiin, joissa kuvataan kansoja ja paikkoja.

Paikan taju *Widsithissä* tulee etupäässä hallitsijoiden ja kansojen nimityksistä eikä maantieteellisestä tiedosta. Runon harvat viittaukset paikkoihin on kuitenkin sijoitettu mielekkäällä tavalla. Runo kytkee henkilön tai kansan tiettyyn paikkaan aina silloin, kun se liittyy anglosaksit legendaariseen tai historialliseen tapahtumaan tai kansaan mantereella. Paikannimien käyttö ankkuroi anglosaksien myyttiset sukujuuret Italiaan etelässä, Angliaan pohjoisessa ja Veiksel-joen metsäalueelle idässä. Tällä tavalla runon tärkeimmät kohdat saavat maantieteellisen ulottuvuuden ja korostuvat entisestään.³⁴

Widsithin maailmankuvaan kuuluivat äärialueet ja pohjoisen äären määrittivät sen asukkaat. Pohjoisimmat kansat runossa ovat *Finnas* ja *Scridefinnas*. Ne rajaavat periferian, jota keskus Englanti loogisesti tarvitsee. *Widsith* sanoo, että *Casere* 'Keisari', joka tarkoittaa todennäköisesti Itä-Rooman hallitsijaa, hallitsi kreikkalaisia ja *Cælic* hallitsi *Finnas*-kansaa. Hän sanoo myös, että hän oli ollut kreikkalaisten, *Finnas*-kansan ja Keisarin luona sekä skottien, piktien ja *Scridefinnas*-kansan luona.³⁵

Nimitykset *Finnas* ja *Scridefinnas* näyttävät viittaavan kahteen eri kansaan, mutta näin ei välttämättä ole, sillä ne rivit (76, 79), joilla nimitykset esiintyvät, näyttäisivät täyttävän eri tarkoituksia. Rivi 76 *Mid Creacum ic wæs ond mid Finnum ond mid Casere* 'olin kreikkalaisten ja finniä ja Keisarin luona' rinnastaa kuuluisimman eteläisen hallitsijan ja kansan vähiten tunnettuun pohjoiseen kansaan. Hallitsijat ovat runossa valittu ja järjestetty maineen perusteella. Tämän mukaan *Cælicin* maine on vähäisin, sillä Keisarin maine on niin laaja, ettei hänen nimeään edes mainita. Tämä on maailman järjestys runossa.

Rivi 79 *Mid Scottum ic wæs ond mid Peobtum ond mid Scridefinnum* 'olin skottien, piktien ja skridefinniä luona' puolestaan luettelee kolme pohjoisinta kansaa anglosaksisen runoilijan näkökulmasta. Näi-

30. Howe (1985) 173–174; Matti Rissanen (1998) 'Mapelian in Old English Poetry', teoksessa Peter S. Baker & Nicholas Howe (toim.) *Words and Works. Studies in Medieval English Language and Literature in Honour of Fred C. Robinson*. Toronto Old English Series 10, Toronto: University of Toronto Press, 159–172: 169.

31. Dorothy Whitelock (1951) *The Audience of Beowulf*, Oxford: Clarendon Press, 64; Malone (1962) 78–79, 116–117; Niles (1999), 172–173, 205.

32. *The Exeter Book*, Exeter, Cathedral Library 3501; Gneuss (2001) 54.

33. Niles (1999); vrt. Roberta Frank (1991) 'Germanic Legend in Old English Literature', teoksessa Malcolm Godden & Michael Lapidge (toim.) *The Cambridge Companion to Old English Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 88–106: 99, 102–103.

34. *Widsith* 8, 35, 43, 49, 70, 121; Irmeli Valtonen (2008) *The North in the Old English Orosius. A Geographical Narrative in Context*, *Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki* 73, Helsinki, 215–216.

35. *Widsith* 20, 76, 79.

den kansojen hallitsijoita ei mainita, eikä niitä verrata muihin kansoihin.

Widsithin maininnat finneistä ja skridefinneistä eivät auta paikantamaan heitä. Molemmat nimitykset esiintyvät niiden eri variaatioissa teksteissä mantereen puolella jo ennen *Widsithin* käsikirjoitusta. Muinaisenglannin *Finnas* on todennäköisesti sama kuin latinan *Fenni*, joista Tacitus kirjoitti ensimmäisenä.³⁶ Skrithifinneistä kirjoittivat ensimmäistä kertaa bysanttilaiset Jordanes (*Screrefennae*) ja Prokopios Kesarealainen 550-luvulla (*Scrithiphinot*).³⁷ Näille aukto-reille fennit ja skrithifinnit olivat pohjoisia barbaareja.

Kuten edellä on tullut esille, monien antiikin ja myöhäisantiikin auktorien ja lähteiden käyttö ja tuntemus Englannissa on osin epäselvää, ja tähän joukkoon kuuluvat myös Jordanes ja Prokopios. Tacituksen *Germaniaa* eivät anglosaksiset kirjailijat todennäköisesti tunteneet.³⁸ Ei siis tiedetä mistä *Widsith*-runon kirjoittaja sai nimitykset *Finnas* ja *Scridefinnas* käyttöönsä.

Widsithin yleisö 900-luvulla tuskin tunsi jokaista siinä esiintyvää nimitystä. Tästä runosta ei selviä tarkoittivatko *Finnas* ja *Scridefinnas* suomalaisia, saamelaisia, toisen väestön tai molempien esi-isiä tai ketä tahansa pohjoisimman pohjoisen asukasta. Nämä kaikki vaihtoehdot on esitetty nimityksien ja niiden eri variaatioiden tutkimuksessa.³⁹

Cælic, joka oli finniä hallitsija, yhdistetään toisinaan suomen sanaan *kaleva* (mahdollisesti < **kaleya*).⁴⁰ Tämä tulkinta on kuitenkin hyvin epävarma. *Cælic* on epäilemättä valittu sointumaan *Caseren* kanssa, samoin kuin *Scridefinnum* (mon. dat.) on valittu sointumaan nimityksen *Scottum* kanssa. Erään ehdotuksen mukaan runoilija keskittyikin kuulostelemaan nimiä.⁴¹

Widsith-runon ensyklopedinen tyyli viittaisi siihen, että nimitykset *Cælic*, *Finnas* ja *Scridefinnas* olivat omaksuneet niiden suullisessa tai tekstihistoriassa arkkityyppejä piirteitä siinä määrin, että ne kaikki ovat voineet esiintyä erilaisissa kansojen tai kansojen ja paikkojen luetteloissa, joita varhaiskeskiajalta tunnetaan. Luettelot saattoivat siirtyä suullisesti eteenpäin tai tekstistä toi-

seen, jolloin kertojat tai kirjurit ovat voineet muuttaa niiden sisältöä. *Widsithissä* nimitykset joka tapauksessa symboloivat pohjoista ulottuvuutta.

Widsithissä näkyy myös varhaiskeskiajan maantieteellisille kuvauksille tyypillinen piirre, jossa eriaikaista tietoa yhdisteltiin ongelmitta. *Widsith* ja runoilija tekivät yhdessä fiktiivisen matkan liikkuen ajattomassa maailmassa sen äärestä toiseen.

Pohjoisin ääri *Orosius*-tekstissä

Maailman pohjoista reunaa kuvattiin *Orosius*-tekstissä osin samalla tavalla kuin *Widsith*-runossa. Vaikka molemmissa teksteissä esiintyy samoja nimityksiä, ei kuitenkaan tiedetä oliko runo *Orosius*-tekstin anonyymien kääntäjän tiedossa tai päinvastoin. *Orosius*-teksti valmistui 800-luvun lopulla Alfred Suuren hallintokautena.⁴² Se on lyhennetty käännös 400-luvun alkupuolella latinaksi Paulus Orosiuksen kirjoittamasta maailmanhistoriasta, joka sisälsi innovatiiv-

36. Tacitus, *Germania* 46.1–3, Rudolf Much (toim.) (1967) *Die Germania des Tacitus*, Herbert Jankuhn (rev.), 3. painos, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

37. Jordanes, *Getica* XXI; Prokopios, *Bella* VI.xv.16–25.

38. Tacituksen *Germanian* ja anglosaksisen kirjallisuuden samanlaisista ja erilaisista teemoista, ks. M. J. Toswell (1996) 'Tacitus, Old English Heroic Poetry, and Ethnographic Preconceptions', teoksessa M. J. Toswell & E. M. Tyler (toim.) *Studies in English Language and Literature. Doubt Wisely. Papers Presented in Honour of E. G. Stanley*, London: Routledge, 493–507.

39. Valtonen (2008) 75, 81–82, 113, 116–117, 246–248, 375–383 ja siinä mainittu kirjallisuus.

40. Richard Heinzel (1887) 'Über die Hervararsaga', *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien* 114, 417–519: 506–507. Mikkola ehdottaa, että *Cælic* olisi ollut lappalaisia verottanut karjalainen "kaleva", mikä on kiinnostava teoria ottaen huomioon *Widsithin* Itämereen keskittyvän maantieteen, J. J. Mikkola (1934) 'Kaleva', *Kalevalaseuran vuosikirja* 14, 106–110: 108. Ks. myös Osmo Pekonen (2004) 'Cælic, Kaleva ja Kalevanpojat', teoksessa Pekonen & Tolley, 33–45. Asteriski * tarkoittaa, että nimi on rekonstruoitu muoto.

41. Fred Robinson (2001) 'Secular Poetry', teoksessa Phillip Pulsiano & Elaine Trehanne (toim.) *A Companion to Anglo-Saxon Literature*, Blackwell Companions to Literature and Culture 11, Oxford: Blackwell Publishers, 281–295: 282.

42. Janet Bately (toim.) (1980) *The Old English Orosius, Early English Text Society Supplementary series 6*, Oxford: Oxford University Press.

visen johdantoluvun tunnetun maailman maantieteestä.⁴³ Orosiuksen selkeä kuvaus maailman kolmesta osasta (Eurooppa, Pohjois-Afrikka ja Aasia) tuli erittäin suosituksi ja vaikutti laajasti keskiajan maantieteelliseen maailmankuvaan teksteissä ja kartoissa.

Orosiuksen *Historian* muinaisenglannin-kielinen versio sisältää kuuluisat Ottarin ja Wulfstanin kertomukset heidän merimatkoistaan sekä pohjoisesta väestöstä ja maantieteestä. Kertomuksia edeltää lyhyt luettelomainen Germanian rajoja ja heimoja kuvaava osuus, joka sekin sisältää uutta tietoa suhteessa aikaisempiin maantieteellisiin kuvauksiin. Siinä kirjoittaja aluksi määrittelee Germanian rajat ja sen jälkeen luettelee alueen pääheimoja ja näiden naapurheimoja ilmansuuntien mukaan. Kaavamaisessa kuvaustavassa pääheimot ovat keskipeiteitä, ja heidän naapurinsa kuvataan suhteellisen sijainnin mukaan.⁴⁴

Germanian heimojen luettelon mukaan Germania rajoittuu pohjoisessa mereen nimitä *Cwensæ* 'Cwen-meri'.⁴⁵ Mitään muuta merestä ei kerrota. Tekstin mukaan pohjoisin pääheimo on svealaiset, joiden pohjoispuolella erämaan yli (tai toisella puolella) on *Cwenland* 'Cwen-maa', länsipuolella ovat pohjanmiehet eli norjalaiset ja luoteispuolella ovat *Scridefinnas*.

Näiden tietojen alkuperää ei tiedetä. On kuitenkin todennäköistä, että ainakin osa heimojen luettelon tiedoista tuli kirjallisista lähteistä, jotka olivat mahdollisesti muita kansojen luetteloita tai kaavamaisia matkareittikuvauksia. Pohjoisnorjalaisen päällikkö Ottarin matkakertomuksessa kerrotaan enemmän *Cwenas*-kansasta, mutta ei ole olemassa selviä todisteita siitä, että Ottaria käytettiin lähteenä Germanian kansojen luettelossa.⁴⁶ Vaikka luettelo ja Ottarin kertomus olisivatkin peräisin hieman eri ajoilta, Ottarin tietojen soveltaminen Germanian kansojen luetteloon on mahdollista.

Cwenas tulee todennäköisesti muinais-skandinaavisesta *kvenir*-nimityksestä. *Kvenir* on säilynyt suomen kielessä *kveenit*-nimityksessä. *Orosius*-tekstin *Cwenas* ei kuitenkaan tarkoita nykyisiä Pohjois-Norjan kveenejä, sillä nimityksen merkitys on

muuttunut aikojen kuluessa. *Cwenas*-kansan identiteettiä ei ole vielä ratkaistu, vaikka sitä on tutkittu jo vuosisatoja.⁴⁷

Ottarin kertomuksessa Ottarin pohjoisnorjalaisen perspektiivin mukaan *Cwena land* 'kveenien maa' sijaitsi Pohjois-Norjan suuntaisesti tuntureiden toisella puolella ja svealaisten maan pohjoispuolella.⁴⁸ Pohjanmiehet ja kveenit hyökkäsivät toisiaan vastaan, ja kveeneillä oli hyvin pienet ja kevyet veneet, joita he kantoivat isoille järville. Tämä kuvaus näyttäisi viittaavan Pohjois-Ruotsiin tai johonkin sen osaan.

Maaailman pohjoisimmalla reunalla sijaitsevan *Cwen*-meren merkitystä voidaan pohdita tarkastelemalla eri vaihtoehtoja. Germanian rajojen ja luettelon kirjoittajalle pohjoisin alue Germaniassa on *Cwenland*, joten pohjoisimman meren tulee loogisesti liittyä siihen. Voimme siten olettaa, että kirjoittaja

43. Paulus Orosius, *Historiarum libri septem adversus paganos*, Marie-Pierre Arnaud-Lindet (toim. & kään.) (1990) *Orose: Histoires (Contre les Païens) 1–3*, Paris: Les Belles Lettres.

44. *Old English Orosius* (lyh. *OE Or.* sivu/rivi) 12/17–13/28.

45. *OE Or.* 12/21–22.

46. *OE Or.* 15/31–38. Germanian kansojen luettelo sekä Ottarin ja Wulfstanin kertomukset poikkeavat kieliassultaan toisistaan ja ovat siten eri kirjurien kirjoittamia mahdollisesti hieman eri aikoina.

47. Muinaisten kveenien identiteettiä, asuma-alueita ja nimityksen etymologiaa sekä sen suhdetta sanaan *kainulaiset* ovat tutkineet viime vuosikymmeninä esim. Vahtola (1980); Julku (1986) käsittelee myös aiheen tutkimushistoriaa; Tuomo Pekkanen (1987) *Kainulaisten alkuperä, Kainuun museon julkaisuja*, Kajaani; Christian Carpelan (1992) 'Kvænerna', teoksessa Torsten Edgren (toim.) *Finlands historia. Vol. 1. Den förhistoriska tiden*, Ekenäs, 223–224; Jorma Koivulehto (1995) 'Ala-Satakunnan *Kainuu* ja pohjoisen *Kainuu*', teoksessa Päivi Rintala (toim.) *Kielen ja kulttuurin Satakunta. Jublakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi 1.11.1995, Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku* 51, 71–104; Valtonen (2008) 386–402 ja muu siinä mainittu kirjallisuus.

48. *OE Or.* 15/33–34. Ottarin kertomuksen Skandinavian niemimaan sisäosan kuvauksessa ilmaus *op þæt land norðeward* 'maahan pohjoisessa asti' ja *toemnes þæm lande norðewardum* 'samansuuntaisesti maan pohjoisosan kanssa' näyttäisivät tarkoittavan, että *Sweoland* 'svealaisten maa' ulottui tuntureiden toisella puolella Norjan pohjoisosan tasolle asti norjalaisesta näkökulmasta katsoen. Sieltä alkoi *Cwena land*. Ilmaisuilla *Cwenland* ja *Cwena land* ei ole merkityseroa muinaisenglannissa – molemmat tarkoittavat *Cwenas*-kansan maata tai aluetta.

ymmärsi *Cwen*-meren olevan maailmaa ympäröivän meren pohjoisen osan nimi. Tämä näyttäisi nykyajan maantieteen mukaan viitataan Jäämereen.

Mutta anglosaksinen kirjallinen tietous maailmasta ei ollut sama kuin meillä. Se ei osoita missään vaiheessa johdonmukaista ymmärrystä pohjoisista valta- ja sisämeristä, vaikka sellainen todellisessa elämässä olisi hyvinkin voinut välittyä Britanniaan saapuneilta merenkulkijoilta, kauppiailta ja viikingeilä. Heistä monet ovat voineet tietää näistä vesistöistä, kuten Ottarin ja Wulfstanin matkakertomukset osoittavat. Kirjaopineelle kirjoittajalle *Cwen*-meri on kuitenkin voinut tarkoittaa jotain muuta kuin tietolähteelle.

Jos tieto *Cwen*-merestä tuli Ottarilta, *Cwen*-meri ei ole voinut tarkoittaa Pohjois-Atlantia tai Jäämerta, joista Ottarin kertomuksessa käytetään nimitystä *Westsæ* 'Läntinen meri' tai joihin viitataan pelkästään sanalla *sæ* 'meri'. *Cwenas*-kansa sijoitetaan nykyisen Pohjois-Ruotsin alueelle *Orosius*-tekstissä kaksi kertaa. Tämä sijainti viittaa siihen, että *Cwen*-meri on todennäköisimmin tarkoittanut Pohjanlahtea meidän maantieteemme mukaan. Tätä tulkintaa tukevat myös monet tutkimukset muinaisista kveeneistä ja arkeologinen materiaali viikingiajan asutuksesta alueella.⁴⁹

Germanian heimojen luettelossa pohjoisin alue on siis *Cwenland* ja pohjoisin meri *Cwen*-meri, mutta pohjoisin kansa on kuitenkin *Scridefinnas*.⁵⁰ *Scridefinnas*-nimityksen esiintyminen tässä osoittaa, että nimitystä todennäköisesti pidettiin asianmukaisena kirjallisena nimenä tunnetun maailman pohjoisimmalle kansalle Germaniassa. Jos nimitys ei tullut tuntemattomasta lähteestä, kirjoittajalla on voinut olla suoraa tai toisen käden tietoa niistä teksteistä, joissa nimitys esiintyy mantereen puolella, kuten Jordaneksen ja nk. Ravennan maantieteilijän teokset.⁵¹ Molempia on ehdotettu *Orosius*-käännöksen muutaman pienen muutoksen kirjallisuuslähteiksi.⁵² On mielenkiintoista huomata, että Jordaneksen *Goottien historia*, *Widsith* ja *Orosius*-teksti ovat ainoat lähteet, joissa sekä skrithifinnit/ skridefinnit ja finnit esiintyvät samassa tekstissä. Näissä

lähteissä nimitykset ovat luettelomaisessa kontekstissa.

Skrithifinnit esiintyvät mantereella myös muissa lähteissä, kuten esimerkiksi runossa nimeltä *Säkeitä Aasiasta ja koko maailmanpyörästä*. Runo on peräisin Etelä-Galliasta 700-luvun lopulta ja kertoo nimensä mukaan maantieteestä.⁵³ Tämäntyyppisiä runoja on voitu käyttää apuvälineenä opetuksessa yhdessä kaavamaisen maailmaa kuvaavien karttakuvioiden kanssa.⁵⁴

Yllä olevan perusteella näyttää siltä, että nimityksellä *Skrithifinni/Scridefinnas* on kirjallinen traditio, vaikka toisin on väitetty.⁵⁵ Nimitys esiintyy asutun pohjoisen ää-

49. Valtonen (2008) 386–396, 402.

50. Muoto *Scridefinnas* esiintyy *Orosiuksen* nuoremassa (1000–1050) ja *Scridefinne* vanhemmassa käsikirjoituksessa (900–950), ks. Bately (1980) 13.

51. Ks. viite 37; *Ravennatis anonymi Cosmographia* I.11, IV.12–13, 46, V.28, Louis Dilleman (1997) *La Cosmographie du Ravennate, Ouvrage édité avec préface et notes additionnelles par Yves Janvier, Collection Latomus* 235, Brussels: Latomus Revue d'études latines. Anonyymien Ravennan maantieteilijän *Kosmografian* kirjoitusajankohta ei ole varmuudella tiedossa, vaikka se usein ajoitetaan 700-luvun alkupuolelle. Käsikirjoitukset ovat 1200- ja 1400-luvuilta, mutta teos sisältää sekalaista tietoa pitkältä ajanjaksolta varhaiskeskiajalta ja laajimman latinankielisen paikannimistön. Siinä esiintyvät myös mm. variaatiot *Scerdeffennos*, **Scirdifrinori* ja **Rerifenni*. Tämä kansa asuu kylmällä vuoristoalueella meren ja Skyttian välissä.

52. R. Jayatilaka (2002) 'The Sources of Anon (OE), Orosius, History against the Pagans (Cameron B.9.2)', teoksessa *Fontes Anglo-Saxonici Project* (toim.) *Fontes Anglo-Saxonici. A Register of Written Sources Used by Anglo-Saxon Authors*, CD-ROM Version 1.1, Oxford: Fontes Anglo-Saxonici Project, English Faculty, Oxford University.

53. *Versus de Asia et de universi mundi rota*, Fr. Glorie (toim.) (1965) *Itineraria et alia geographica, CC SL* 175, Turnhout: Brepols, 435–454; Patrick Gautier Dalché (2006) 'Maps in Words: the Descriptive Logic of Medieval Geography, from the Eighth to the Twelfth Century', teoksessa P. D. A. Harvey (toim.) *The Hereford World Map. Medieval World Maps and Their Context*, London: The British Library, 223–242: 226. Nimityksen variaatiot runon eri käsikirjoituksissa tukevat sen korjaamista muotoon **Scridifinni*, ks. Pentti Aalto & Tuomo Pekkanen (1980) *Latin Sources on North-eastern Eurasia, Part II, Asiatische Forschungen* 57, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 118.

54. Gautier Dalché (2006) 226. Tämä ja muut samantyyppiset runot ovat voineet olla vastineita *mappa mundielle*, joissa on esitetty yksityiskohtaista tietoa, mutta joita ei ole säilynyt näin varhaiselta ajalta.

55. Väittämiä ovat esittäneet Ian Whitaker (1983) 'Late Classical and Early Medieval Accounts of the Lapps (Sami)', *Classica Mediaevalia* 24, 283–303: 297; Donald

ren etnisenä tunnuksena. Se, mihin väestöryhmään nimitys on viittanut, on voinut vaihdella kirjoittajan ja kontekstin mukaan, tai se on yksinkertaisesti tarkoittanut skrihifinnejä/skridefinnejä, eikä nimitystä tulekaan joka kontekstissa samaistaa jonkin myöhemmin tunnetun kansan kanssa.

Orosius-tekstin kohdalla voi kuitenkin todeta, että *Scridefinnas* olivat jotain muuta kuin muut tekstissä mainitut pohjoiset kansat, so. svealaiset, pohjanmiehet/norjalaiset ja *Cwenas*. Nimitys *Scridefinnas* tarkoittaa todennäköisesti 'hihtäviä finnejä', 'finnejä suksilla' tai 'metsästäjiä suksilla' ja tulee muinaisskandinaaviasta (vrt. *skriða á skípum*).⁵⁶ Bysanttilainen auktori Paulus Diaconus (n. 720–799) vahvistaa tämän etymologian kirjoittamalla, että nimitys tulee barbaarien kielen pomppimista tai hyppimistä tarkoittavasta sanasta ja että skrithifinit loikkivat ja harppailivat taipuneilla puidenpätkillä metsästäessään.⁵⁷

Orosius-tekstissä *Scridefinnas* edustaa kirjaoppinutta ja äyllistä traditiota pohjoisimmasta kansasta. Nimitys ei esiinny Ottarin matkakertomuksessa, mutta siinä on empiiristä ja luotettavaa tietoa *Finnas*-väestöstä, joka asui sekä Skandinavian sisämaassa yläköölnä alueilla että arktisella rannikolla ja suoritti maksua norjalaisille päälliköille. *Finnas* nimitys tulee kaikesta päättäen Ottarilta itseltään. Ottarin *Finnas* ovat todennäköisesti saamelaisia tai saamelaisten esiisiä, mutta koska saamelaisen etnisiteetin luonne ja olemassaolo 800-luvulla on edelleen kiistanalainen asia, voidaan puhua myös finneistä.⁵⁸

Orosius-tekstissä pohjoinen ääri määritellään siis uudella tavalla. Siinä yhtyy kirjallinen ja suullinen tieto. Germanian heimojen kuvausta hallitsee kirjaoppinut sävy, mutta sitä seuraavat matkakertomukset määrittelevät Germanian pohjoisen äären empiirisen ja tutkimuksen perusteella hyvin luotettavan tiedon pohjalta.

Anglosaksinen *mappa mundi*

Maan pohjoinen ääri kuvattiin myös visuaalisesti anglosaksisena aikana. Varhaisten Pohjolan kuvausten tutkimuksessa karttojen ja tekstien käsittely yhdessä on ollut harvi-

naista. Kartografinen materiaali käsitellään yleensä erikseen kirjallisuuslähteistä, mutta molemmat ovat kuitenkin tekstuaalisia lähteitä ja tieto kulki näiden ilmaisulajien välillä. Tekstejä käytettiin karttojen sisällön pohjana, ja jotkut tekstit vaikuttavat sanallisilta kartoilta, tai niissä kuvattiin karttoja.⁵⁹ Keskiajalla ei luultavasti täysin selvästi erotettu toisistaan esinettä, kuvaa ja tekstiä tai alkuperäistä ja kopiota, kuten nykyaikana.

Keskiaikaisen maailmankartan tulkinta nojaa ensisijaisesti muihin sen ajan karttojen ja maantieteellisten lähteiden vertailuun eikä moderniin maailmankuvaan. Kartat välittävät subjektiivisesti valittuja piirteitä ja ideologisia sanomia, ja niiden viitekehyksiä tai piilotekstejä tulee myös etsiä.⁶⁰ Karttojen piirteitä ja kirjoituksia voi ajatella usein heijastuksina tai viitteinä siihen, mitä ne on tarkoitettu kuvaamaan. Lisäksi paikkojen ja

Bullough (1986) 'Ethnic History and the Carolingians: Alternative Reading of Paul the Deacon's *Historia Langobardorum*', teoksessa C. Holdsworth & T. P. Wiseman (toim.) *The Inheritance of Historiography 350–900, Exeter Studies in History* 12, Exeter: University of Exeter, 85–105: 102 viite 12.

56. Adolf Noreen (1920) 'Nordens äldsta folk- och ortnamn', *Forvännen* 15, 23–49: 34; Elias Wessén (1969) 'Nordiska folkstammar och folknamn. En översikt', *Forvännen* 74, 14–35: 34.

57. Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 1.5. Sanojen *finni* ja *skriðifinni* etymologioiden tutkimuksesta tarkemmin, ks. Valtonen (2008) 75, 81–82, 147, 208, 375–386 ja siinä mainittu kirjallisuus.

58. Saamelaisten etnisiteettiin liittyvää pohjoismaista kirjallisuutta on runsaasti eri tieteenaloilta, kuten esim. Knut Odner (1983) *Finner og Terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Skandinavia*, Oslo *Occasional Papers in Social Anthropology* 9; I. Zachrisson et al. (1997) *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien, Statens Historiska Museum Monographs* 4, Stockholm; Lars Ivar Hansen & Bjørnar Olsen (2004, 2. laitos) *Samenes historie fram til 1750*, Oslo: Cappelen Akademisk forlag; Ante Aikio (2009) *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*, Oulu.

59. Gautier Dalché (2008); Natalie Lozovsky (2008) 'Maps and Panegyrics: Roman Geo-ethnographical Rhetoric in Late Antiquity and the Middle Ages', teoksessa Talbert & Unger (toim.) 169–188.

60. J. B. Harley (2001) *The New Nature of Maps. Essays in the History of Cartography*, Paul Caxton (toim.), Baltimore, MD & London: John Hopkins University Press, 34–81; K. S. Cook (2004) 'The 20th International Conference on the History of Cartography', *Imago Mundi* 56, 87–93: 89.

Anglosaksinen mappa mundi 1000-luvulta. Brittein saaret ovat kartan vasemmassa alakulmassa ja Euroopan pohjoisosaa sijaitsee niistä hieman itään kartan reunalla. British Library.

piirteiden puuttuminen kartasta voi olla yhtä merkityksellistä kuin niiden esiintyminen siinä.

Anglosaksisen kauden ainoa maailmankartta, jota kutsutaan myös Cotton-kartaksi käsikirjoituksen mukaan, on vanhin tunnet-

tu *mappa mundi* -tyyppinen kartta.⁶¹ *Mappa mundi* tarkoittaa maailmankarttaa, jossa esiintyy yksityiskohtaisia kartografisia piir-

61. London, British Library, Cotton Tiberius B.v. pt. 1, fol. 56v (lyh. Tiberius B.v); Gneuss (2001) 69.

teitä ja nimiä. Näiden karttojen tarkoitus oli jollain tavalla didaktinen ja symbolinen tai kontemplatiivinen.⁶² Cotton-kartan alkuperä ja tarkoitus ovat toistaiseksi hämärän peitossa, mutta se löytyy käsikirjoituksesta, joka on ajoitettu noin 1025–50 ja sisältää loistavaa kuvitusta ja useita tekstejä, jotka liittyvät ajan ja paikan kuvaukseen. Käsikirjoitusta on kuvattu ensyklopediseksi kokolelmäksi, joka on toiminut tietokirjan tapaan.⁶³ Karttaa tulisikin täten tutkia osana koko käsikirjoitusta.

Käsikirjoituksessa on myös toinen kartta, joka on tyypiltään yksinkertainen vyöhykekartta, mutta se ei sisällä tietoa pohjoisista alueista.⁶⁴ Kolmas taivaita kuvannut kartta on kadonnut. Cotton-kartta on ollut etupäässä kartografin tiedossa, eikä sitä ole pitkään aikaan tutkittu perusteellisesti. Nyt kuitenkin kartasta on tulossa elektroninen versio.⁶⁵

Emme tiedä kopioitiinko Cotton-kartta kokonaan tai osin kadonneesta esikuvasta, vai onko se originaali piirros. Sen maantiede pohjautuu kuitenkin yleisesti ottaen roomalaiseen ja Orosiuksen maantieteeseen. Kartta on kooltaan pieni (210x170 mm), ja sen kulumisuus on todennäköisesti vääristänyt alueiden koon, muodon ja suhteiden esittämistä.⁶⁶ Kartta on kehystetty kolmella sitä reunustavalla viivalla, ja se näyttää kulta, jota on tarkoitus katsella. Keskiajalla isoja karttoja voitiinkin ripustaa seinälle ja alttarille, tai kaivertaa pöydän kanteen. Lattiamosaikeissa saattoi myös olla kartografisia kuvioita.

Cotton-kartan tekijä on kaikesta päätellen ollut englantilainen, sillä Britannia on siinä suhteettoman suuri verrattuna kutistuneeseen Manner-Eurooppaan. Britannian asemaa on korostettu, ja on mahdollista, että kartan tarkoitus oli opettaa etenkin Britanniaa ja muista pohjoisista saarista karttaa katsoville.

Cotton-kartan pohjoisen äären esitys on mielenkiintoinen. Kartassa pohjoinen ilmansuunta on vasemmalla laidalla ja itä ylhäällä. Brittein saaret ovat sen vasemmassa alakulmassa, ja niistä länteen on Irlanti ja pohjoiseen ovat Orkneysaaret.⁶⁷ Thule-saari on Irlannista pohjoiseen kartan luotei-

simmassa nurkassa, mikä oli Thulen tyypillinen sijainti myös aikakauden teksteissä.

Pieni pyöreäpäinen niemimaa työntyy pohjoiseen Euroopan mantereeseen pohjoisosassa. Sen kohdalla on kirjoitus *neronorroen*, joka on todennäköisesti korrumpoitunut.⁶⁸ Kirjuri on ehkä aikonut viitata Norjaan tai norjalaisiin (vrt. lat. *Norweci* ja muin.engl. *Norren*, *Norrœna*).⁶⁹

Niemimaasta itään lähelle rantaviivaa on kirjoitettu paikannimi *Sleswic*, joka toden-

62. David Woodward (1987) 'Medieval Mappaemundi', teoksessa J. B. Harley & David Woodward (toim.) *The History of Cartography, Vol. 1, Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago & London: University of Chicago Press, 286–370: 342; Patrick Gautier Dalché (1994) 'De la glose à la contemplation. Place et fonction de la carte dans les manuscrits du haut Moyen Age', *Testo e immagine nell'alto medioevo* 2, Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto medioevo, 693–764: 753–757.

63. Patrick McGurk (1983a) 'Conclusion', teoksessa Patrick McGurk et al. (toim.) *An Eleventh-Century Anglo-Saxon Illustrated Miscellany: British Library Cotton Tiberius B.V, pt 1, Early English Manuscripts in Facsimile* 21, Copenhagen: Rosenkilde & Bagger, 107–109: 109; Nicholas Howe (2000) *An Angle of This Earth. Sense of Place in Anglo-Saxon England. The Toller Memorial Lecture 1999, Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* 82:1, Manchester Centre for Anglo-Saxon Studies 13, 13–14.

64. Tiberius B.v., fol. 29.

65. Cotton-kartta kuuluu Martin Foysin johtamaan *Digital Mappaemundi (DM)* -projektiin.

66. Karttojen kopiointi ei ollut tarkkaa tai uskollista. Vaihtelu johtui esim. taitojen puutteesta, useiden lähteiden yhtäaikaisesta käytöstä, väärinkäsityksistä, muutosten tarpeesta, virheiden löytymisestä, vastakkaisuuntaisesta kopioinnista tai merkityksettöminä pidettyjen piirteiden tai tietojen poisjättämisestä. Ks. Bruce S. Eastwood (2001) 'The Diagram of the Four Elements', *Studi Medievali* 42, 547–570: 548.

67. Britannian alueiden ja kaupunkien nimet esiintyvät kartalla ensimmäistä kertaa, esim. *Lundona* (Lontoo), *Cantia* (Kent) ja *Wintonia* (Winchester).

68. Patrick McGurk (1983b) 'The Mappa Mundi', teoksessa McGurk et al. (toim.) 79–87: 86.

69. Konrad Miller (1895) *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten III. Die kleineren Weltkarten*, Stuttgart: Jos. Roth'sche Verlagshandlung, 32; Anna-Dorothee von den Brincken (1992) *Fines Terrae: die Enden der Erde und der vierte Kontinent auf mittelalterlichen Weltkarten*, MGH Schriften 36, Hanover: Hahn, 169. Chekinin mukaan kartantekijä on mahdollisesti tarkoittanut kirjoittaja **neronorweci*, ks. Leonid Chekin (2006) *Northern Eurasia in Medieval Cartography. Inventory, Text, Translation, and Commentary, Terrarum Orbis* 4, Turnhout: Brepols, 131. Eri kirjurit ovat voineet kirjoittaa ja piirtää varhaiskeskiaikaisen maailmankartan tekstin, ääriviivat ja kuvat. Tästä on voinut seurata sekaannuksia.

näköisesti tarkoittaa Schleswigin kaupunkia, vaikka sen sijainti onkin virheellinen nyky näkökulman perusteella. Euroopan pohjoispuolella olevassa meressä on kaksi suhteellisen isoa ja pitkänomaista saarta. Näille saarille ei ole kartografisia esikuvia, mutta ne voivat viitata joihinkin Pohjois-Atlantin saariin.⁷⁰

Näiden kahden nimettömän saaren pohjoispuolella on suuri saari, jonka itäpäässä on kirjoitus *Island*. Nimitys tarkoittaa todennäköisesti Islantia. Kartan kieli on etupäässä latinaa, mutta siinä on myös muutamia germaanisiksi nimityksiä. Jos kartantekijä olisi tarkoittanut nimetä pohjoisimman saaren pelkästään ”saareksi”, hän olisi voinut käyttää latinan sanaa *insula* (vrt. Cotton-kartan *Orcades insula*). On myös huomattava, että englannin kielen sana *island* ’saari’ ei ollut käytössä vielä 1000-luvulla.⁷¹ Paikannimi *Iceland* puolestaan tuli käyttöön vasta 1200-luvun alkupuolella (vrt. muin.skand. *íss* ’jää’, *Ísland*). Ensimmäinen esiintymä Islannin latinankielisestä nimityksestä on taas vuodelta 1053.⁷²

Tämän perusteella on pääteltävissä, että Cotton-kartan *Island*-nimitys on muinaisenglannin kieltä. *Island* tarkoittanee ’jään maata’, pohjautuen muinaisenglanninunaan *īs*, ’jää’.⁷³ On uskottavaa, että *Island* on samanaikainen germaaninen nimitys Islannille ja paikannimen varhaisin esiintymä. Islanti tunnettiin Britanniassa 1000-luvun alussa hyvin. Saari oli ollut norjalaisten asuttama jo pitkään ja kuului myös kristikuntaan vuodesta 999/1000.

On todennäköistä, että Cotton-kartassa pohjoisin saari ja nimitys *Island* kuuluvat yhteen, sillä kartassa kaikki muut maailmaa ympäröivän meren saaret, joiden kohdalle on kirjoitettu paikannimi, ovat ymmärrettäviä yhdistelmiä, kuten *Tabrobane* (Ceylon) idässä ja *Hibernia* (Irlanti), *Orcades insula* (Orkneysaaret) sekä *Brittannia* luoteessa. Voisi tietenkin ajatella, että nimitys *Tyleni* (Thule), joka on kaikkien luoteisimman saaren nimitys kartalla, tarkoittaa Islantia. On kuitenkin todennäköisempää, että Thule tarkoittaa Thule-saarta, joka kuului hyväksytyyn maailmankuvaan, ja nimitys *Island* pohjoisimman saaren kohdalla edus-

taa puolestaan viikinkiajan lopun empirististä tietoa.⁷⁴

Cotton-kartan kulmikkuus on voinut vaikuttaa siihen, että Islanti sijaitsee koilliseen Britanniasta. Toisaalta muissakin keskiaikaisissa *mappa mundeissa* Islanti sijaitsee samassa suunnassa, joten tämä suhteellinen sijainti näyttäisi olevan kartografinen konventio. Islannin ja muiden piirteiden sijaintia ei tulekaan tulkita nykyisen ajattelutavan pohjalta, vaan kartassa on kyse varhaiskeskiaikaisesta tilan jäsentelystä ja paikkojen suhteiden esittämisestä Britannian näkökulmasta.

Ison pohjoisen saaren länsipäässä on kirjoitus *Scridefinnas*. Se on ainoa tämän nimityksen esiintymä varhaiskeskiaikaisessa kartassa ja jäänyt tekstilähteiden Pohjolan kuvausten sekä *Fenni-*, *Finnas-*, *Scrithifinni-* ja *Scridefinnas*-nimitysten keskustelun ulkopuolelle, vaikka esiintymään on joitakin viittauksia.⁷⁵ Kuten edellä on selvitetty, *Scridefinnas*-kansaa ei muissa anglosaksisissa teksteissä sijoiteta saarelle. Tämän vuoksi tätä sijaintia Cotton-kartalla pidetäänkin virheenä tai sekaannuksen aiheuttamana.⁷⁶ Mutta näin ei välttämättä ole.

Skriithifinnit sijoitettiin saarille mannermaisissa teksteissä. Jordanes sijoitti heidät kuuluisalle *Scandzan* saarella, joka oli goottien kotimaa, ja Prokopios luetteloi hei-

70. Yksityiskohtaisempi tulkinta Cotton-kartan Pohjois-Euroopasta, ks. Valtonen (2008) 221–251.

71. *Oxford English Dictionary* vol. 8 (1989, 2. laitos), Oxford: Clarendon Press, 110.

72. R. E. Latham & D. R. Howlett (1975–1997) *Dictionary of Medieval Latin from British Sources* Vol. 1, A–L, Oxford: Oxford University Press, 1487; Sveinbjörn Rafnsson (1997) ’The Atlantic Islands’, teoksessa Peter Sawyer (toim.) *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, Oxford: Oxford University Press, 110–133: 110.

73. Tulkinnasta ’Islanti’, ks. Brincken (1992) 62. McGurk (1983b, 81 viite 17) kannattaa tulkintaa ’Islanti’, mutta hän huomauttaa, että paikannimi on voinut viitata myös johonkin muuhun saareen.

74. Thulen tulkinnasta, ks. McGurk (1983b) 85; Brincken (1992) 62.

75. Viittaus kartan skridefinneihin esim. de Anna (1988) 323.

76. Oswald Dreyer-Eimbcke (1987) *Island, Grönland und das nördliche Eismeer im Bild der Kartographische seit dem 10. Jahrhundert*, Wiesbaden: Steiner-Verlag, 9; Chekin (1993) 496 viite 11.

dät muiden heimojen joukossa Thulen saaren asukkaiksi. Jordaneksen ja Prokopioksen käyttö kirjallisuuslähteenä Cotton-kartan piirtämisessä on epävarmaa, mutta jos kartta perustuu jollekin esikuvalle, esimerkiksi frankkilaiselle mallille, esikuvan tekijällä on voinut olla tietoa näiden auktorien teoksista.

Mielikuva siitä, että skrithifinnit asuivat saarella, oli siis olemassa maantieteellisessä ajattelussa. Siirtykö se jotenkin Cotton-karttaan, vai tekikö kartantekijä oman luovan ratkaisunsa? Lisäksi kartantekijällä on voinut olla tiedossa *Säkeitä Aasiasta* -runon kaltainen lähde, joka sisälsi maininnan skrithifinneistä ja joka on liitetty karttojen käyttöön kouluissa.

Cotton-kartta heijastelee sekä *Widsith*-runon että *Orosius*-tekstin välittämää kuvaa skridefinnien asemasta pohjoisimpana kansana varhaiskeskiaikaisessa maailmankuvassa. Vaikka ei ole mitään todisteita näiden tekstien vaikutuksesta kartan sisältöön, ne silti auttavat selittämään miksi *Scridefinnas* ovat saarella, joka näyttäisi viittaavaan Islantiin. Skridefinnit olivat pohjoisin kansa, jonka kartantekijä tiesi, ja nimitys välitti jo vakiintunutta mielikuvaa tästä kansasta. Saari puolestaan oli pohjoisin topografinen piirre, jonka kartantekijä tunsi.

Kartassa yhdistyvät siten etninen ja topografinen elementti, jotka yhdessä siirtävät maailman äären kauemmaksi Brittein saarilta. Katsoja näkee Britannian keskeisen aseman suhteessa pohjoiseen ja etelään. Cotton-kartan pohjoinen ääri on asianmukainen ja looginen yhdistelmä ajatonta kirjatieta ja uutta empiiristä pohjoista tietoa. Nimet ja saari loivat yhdessä uuden kartografisen sisällön. Tämän johdosta *Scridefinnas* ja *Island* eivät todennäköisesti ole virheitä tai väärinkäsityksiä.

Käsitys pohjoisista alueista

Esimerkit anglosaksien alkuperämyytin maantieteestä ja pohjoisimman äären kuvauksista osoittavat, kuinka anglosaksien käsitys pohjoisista alueista oli yhdistelmä kronologisesti, kontekstuaalisesti ja lingvistiksi erilaista tietoa ja käsitteitä. Anglosaksit, tai englantilaiset, kuten suurta osaa Bri-

tannian asukkaista voi anglosaksisen kauden loppupuolella jo kutsua, yhdistivät valikoiden omaan pohjoiseen kokemuspäiriinsä antiikin ja varhaiskeskiajan traditiot ja kirjatiendon. Uskollisuus vakiintuneelle maailmankuvalle sai rinnalleen innovatiivisuuden, pohjoisen myytit, empiirisen tiedon ja pohjoisen näkökulman, ja näin luotiin uutta tietoa, merkityksiä ja käsitteitä. Beda yhdisti tämän kaiken *Kirkkohistoriansa* huolella hiotussa anglosaksien alkuperäkerptomuksessa. *Orosius*-tekstissä empiirinen tieto puolestaan väistämättä korvasi tyhjiön, jonka antiikin ”pohjoinen saari” käsitteen hylkääminen kirjallisuudessa aiheutti. Pohjolan merellinen luonne vaikuttaa tosin sekä vanhojen että uusien käsitysten taustalla.

Keskeisintä oli omakuvan muokkaaminen: siihen kuuluivat mm. alkuperä, käsitys suhteesta muihin alueisiin ja maailman rajat mukaan lukien pohjoinen ääri. Maailman ääret olivat yhtäaika symbolisia ja vakiintuneita käsitteitä. Pohjoisen äären uudelleen muokkaaminen niissä lähteissä, jotka ovat säilyneet, sijoitti Britannian symbolisesti lähemmäksi sivistynyttä maailmaa, kristikuntaa ja Roomaa. Runoudessa, *Orosius*-tekstin maantieteessä ja Cotton-kartassa pohjoinen ääri on nimetty ja tehty tunnetuksi uudella tavalla, mikä heijastelee anglosaksien näkemystä heidän entistä merkittävämmästä asemastaan Euroopassa.

Tässä läpikäytyjen esimerkkien valossa anglosaksien pohjoinen ääri kuului ennen kaikkea *Scridefinnas*-kansalle. Nimityksen käyttö osoittaa, kuinka nimet ja niiden toistaminen luovat paikkoja ja tilan käsitystä. Nimityksellä *Scridefinnas* on anglosaksisessa materiaalissa oma traditio luettelomaisessa ensyklopedisessä kontekstissa. Tästä huolimatta epäselväksi jää se, kuinka sattumanvaraista lähteiden sisältö mahdollisesti on, sillä läpikäyty aineisto on suurelta osin ainutlaatuista. Myös *Scridefinnas*-nimityksen tarkastelu laajemmassa kontekstissa, esimerkiksi Cotton-kartan koko sisällön, varhaiskeskiaikaisten nimilistojen tai muiden arkkityypisiä piirteitä omaksuneiden nimitysten suhteen, voi tuoda lisävalaistusta pohjoisen äären kuvauksiin. ■